

Ε

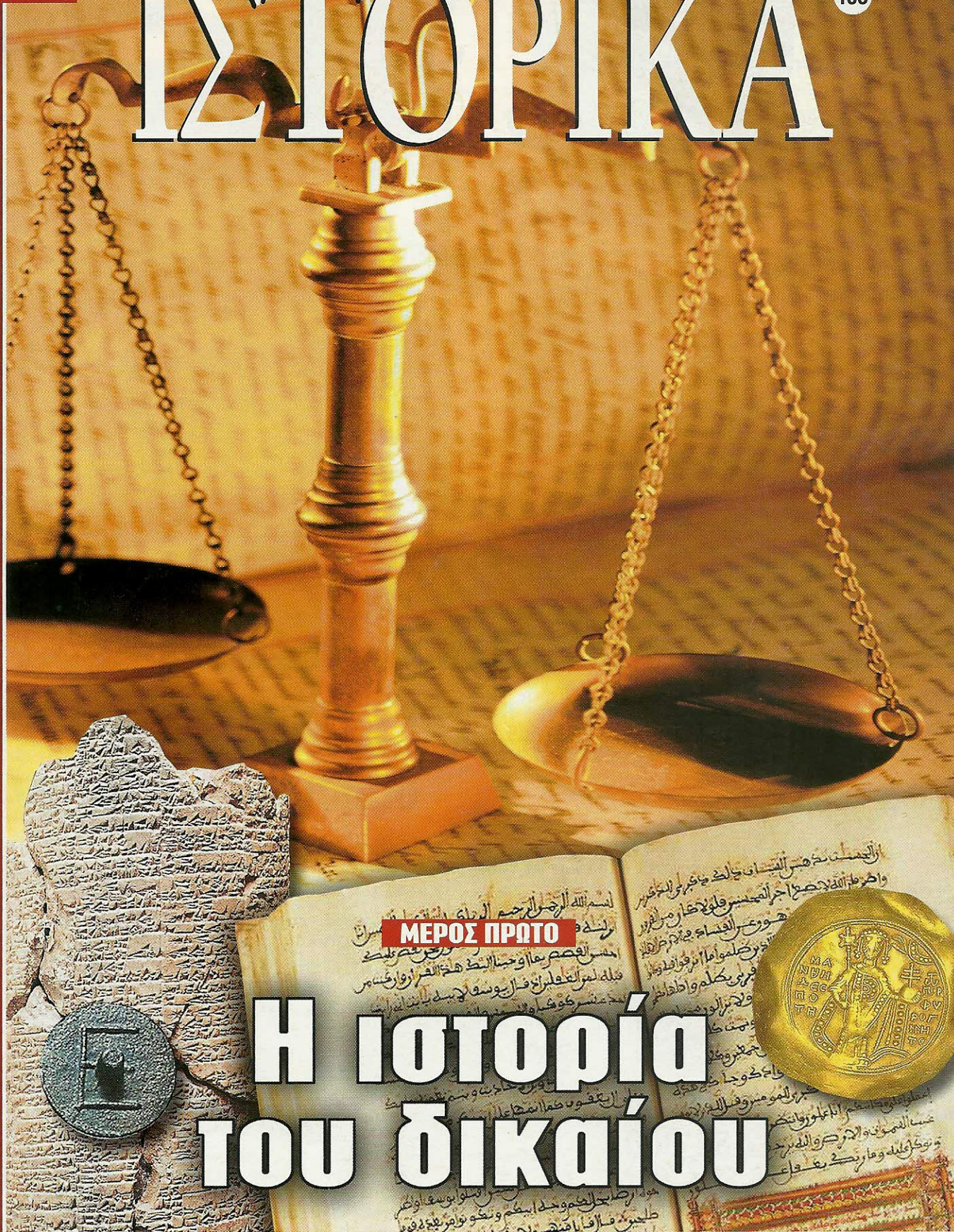
ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

2 ΜΑΪΟΥ 2003

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

183

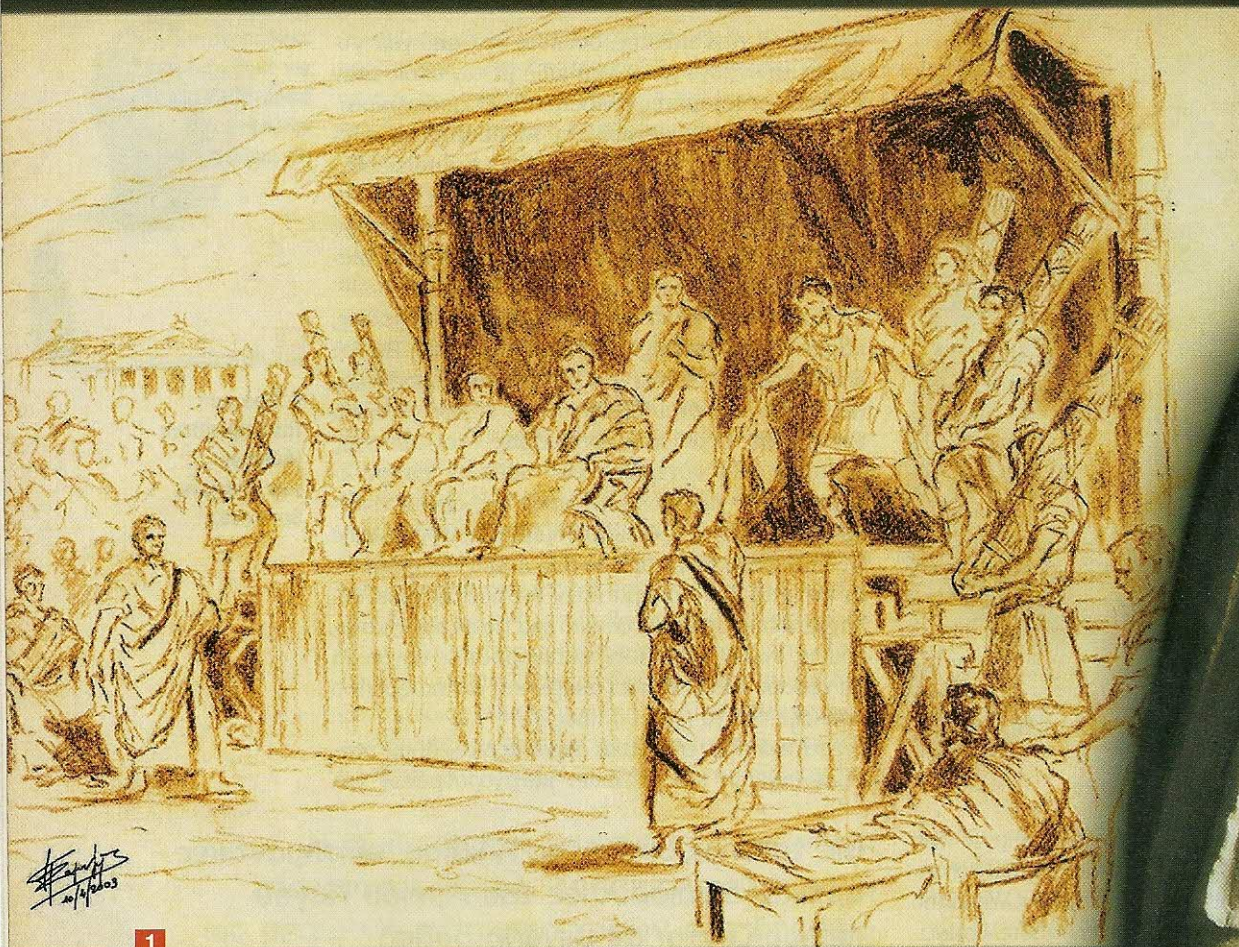

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ιστορία του δικαίου

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

1

ΡΩΜΑΪΚΟ

Του ΙΩΑΝΝΗ Ε. ΤΖΑΜΤΖΗ
λέκτορα στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της
Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Στη μνήμη της Μαρίας Ιωαννάτου (1961-2002)*

Aπό τις απαρχές της Ρώμης ως το τέλος της περιόδου της Βασιλείας (8ος αι. -509 π.Χ.), εκεί όπου μύθος, θρύλος και πραγματικότητα συναντώνται, η απόδοση της δικαιοσύνης υπακούει σε αρχαϊκότατου τύπου κανόνες, σμιλευόμενους στο πέρασμα του χρόνου. Τη διατύπωση και εφαρμογή τους αναλάμβαναν στο απόλυτο παρελθόν οι αρχηγοί των γενών, οι *patres*, καθένας τους μέσα στον κύκλο του γένους

του και των προσκολλημένων σ' αυτό πελατών (*clientes*), και αργότερα ο βασιλιάς για το σύνολο πλέον των γενών που αποτελούν και το λαό. Η παρουσία της θρησκευτικής παραμέτρου είναι έντονη τόσο στο επίπεδο των διαδικασιών, οι οποίες είναι περίπου όμοιες για τις διαφορές που σήμερα ορίζονται ως αστικές και για τα ποινικά αδικήματα, όσο και στο επίπεδο της επανορθωτικής ποινής, όπου συγχέονται αρχέγονες τελετουργίες και οικογε-

3

ΔΙΚΑΙΟ

2
νειακή εκδίκηση σε δημόσια θέα. Ας αναφερθεί ενδεικτικά ότι μη εκτέλεση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τη σχέση πάτρωνα-πελάτη τιμωρείται με την αφιέρωση του παραβάτη σε χθόνια θεότητες και η ανθρωποκτονία από πρόθεση με θανάωση από τους συγγενείς του θύματος.

Με τους Ειρυσκούς βασιλείς (τέλη 7ου αι. π.Χ.) εισάγεται η έννοια του *imperium*: είναι η απόλυτη εξουσία του ανώτατου άρ-

χοντα εντός και εκτός της πόλης της Ρώμης («αστική» και στρατιωτική), είναι κυρίαρχη και έχει λαϊκό χαρακτήρα, όχι θρησκευτικό. Η δυνατότητα *καταναγκασμού* (*coercitio*) του βασιλέα, που εκπορεύεται από το *imperium* και που είναι εξουσία ζωής και θανάτου πάνω στους Ρωμαίους, συμβαδίζει με την πλήρη *δικαιοδοτική* αρμοδιότητά του (*iurisdictio*), με μάλλον δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ τους.

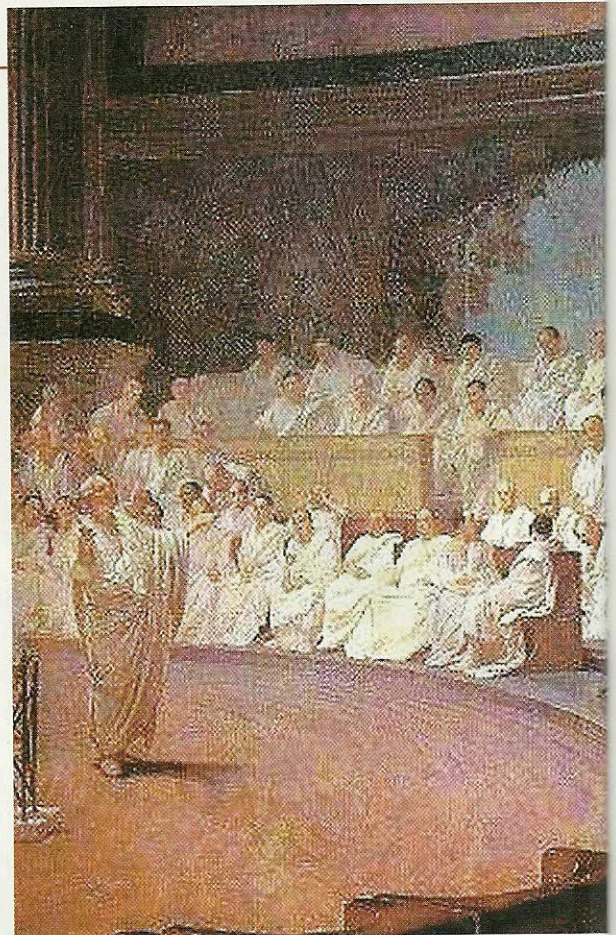
Η υφή των δικών δεν έχει αλλάξει και η διαδικασία, πάντοτε δημόσια, είναι βασικά αυτή του *sacramentum*, που θα εξηγηθεί πιο κάτω. Ιδιαίτερης μνείας χρήζει η ποινική δικαιοσύνη: ο βασιλιάς κάποιες φορές ορίζει *ad hoc* κατώτερους άρχοντες, τους «*δύο άνδρες*» (*duumviri*), για να δικάσουν αντ' αυτού, ενώ σε εξαιρετικά σπάνιες περιπτώσεις λαμβάνει υπόψη του τη Βούληση του λα-

1. Δίκη *quaestio* στο *forum*. Φανταστική αναπαράσταση (Ιω. Τζαμτζή).
2. Ρωμαίος πατρίκιος με προτομές των προγόνων του. Αγαλμα του 1ου αιώνα π.Χ. (Μουσείο Καπιτωλίου, Ρώμη).
3. Σύνοδος Ρωμαίων δικαστών

4. Ο Κικέρων και ο Κατιλίνας στη Σύγκλητο (πίνακας του G. Vasari). Και πάλι το 63 π.Χ., λίγους μήνες μετά τη διανδρική δίκη του Rabirius, ο Κικέρων κατέπνιξε τη λεγόμενη «Συνωμοσία του Κατιλίνα» προβαίνοντας, με απόφαση της Συγκλήτου, σε συνοπτικές εκτελέσεις, χωρίς ίχνος δικαστικής διαδικασίας, όσων συνωμοτών είχαν συλληφθεί στη Ρώμη

ού μέσω ενός μηχανισμού *προσφυγής* που παρέχει στον απειλούμενο με θανάτωση πολίτη την ευκαιρία, εφ' όσον το επιτρέψει ο βασιλέας, να αποφανθεί η λαϊκή συνέλευση για την τύχη του (*provocatio ad populum*).

Σύμφωνα με τη ρωμαϊκή παράδοση, οι βασιλείς εκδιώχθηκαν το 509 π.Χ. με «επανάσταση»-κίνημα της αποτελούμενης από τους *patres* των γενών συγκλήτου και η Ρώμη εισήλθε στην περίοδο της *Respublica* (509-27 π.Χ.). Κατά τη διάρκεια της οξυτάτης πάλης μεταξύ πατρικίων και πληβείων που συγκλονίζει σχεδόν αμέσως το νέο καθεστώς, οι άρχοντες της *plebs*, οι *δήμαρχοι* (*tribuni plebis*), επιδιώκουν να περιορίσουν την εξουσία των δύο κορυφαίων αρχόντων της πολιτείας, των *υπάτων* (*consules*), οι οποίοι έχουν κληρονομήσει αυτούσιο το βασιλικό *imperium*. Οι δήμαρχοι αμφισβητούν συνεχώς τη δικαιοδοτική και καταναγκαστική εξουσία των υπάτων εκμεταλλευόμενοι τον προϋπάρχοντα θεσμό της *provocatio ad populum*: καλύπτουν σταθερά με το *veto* τους κάθε προσφυγή πολίτη στη δικαιοσύνη της λαϊκής συνέλευσης, επιβάλλοντας έτσι ουσιαστικά στον ύπατο να την επιτρέψει. Ταυτόχρονα, θεμελιώδης διεκδικήσή τους είναι η εισαγωγή του γραπτού δικαίου στη Ρώμη που θα ίσχυε εξίσου για όλους

Με τους Ετρούσκους Βασιλείς (τέλη 7ου αι. π.Χ.) εισάγεται η έννοια του *imperium*: η απόλυτη εξουσία του ανώτατου άρχοντα

τους πολίτες χωρίς διάκριση, σε εφαρμογή της αρχής της ισονομίας (*ius aequum*). Οι συνεχείς προσπάθειες, πιέσεις και απειλές της δημαρχίας φέρνουν αποτέλεσμα: το 451-450 π.Χ. συντάσσεται και αποδίδεται στους πολίτες ο *Δωδεκάδελτος νόμος*, ο οποίος σηματοδοτεί την εισαγωγή της, κατά τα ελληνικά πρότυπα, έννοιας του νόμου στη ρωμαϊκή αντίληψη.

Το μνημειώδες αυτό κείμενο συνίσταται από διατάξεις τόσο ιδιωτικού όσο και δημοσίου δικαίου. Η ιδιωτική δίκη ακολουθεί τη λεγόμενη διαδικασία του *παραβόλου* (*sacramentum*). Οι διάδικοι παρουσιάζονται στον ανώτερο άρχοντα, ύπατο και αργότερα πραιτόρα, και με τελετουργικές κινήσεις και λόγια αυστηρότητα καθορισμένα καταλήγουν να ορκιστούν καθένας για το δικαίο του ισχυρισμού του, θέτοντας ένα χρηματικό ποσό ως παράβολο/«στοιχήμα», ποσό που θα πληρωθεί από τον καταδικασθέντα στο δημόσιο θησαυροφυλάκιο μετά το πέρας της δίκης. Γίνεται αντιληπτό ότι, σ' αυτή

την αρχαϊκή διαδικασία, κρίνεται κατ' αρχήν ο δικαίος όρκος που συνεπάγεται την πληρωμή ή όχι του στοιχήματος και μόνο έμμεσα η ουσία της αντιδικίας που μπορεί, για παράδειγμα, να είναι η νομή και κατοχή πράγματος. Εν τούτοις, για ορισμένες περιπτώσεις όπως η *επερώτηση* (*stipulatio*), ο νομοθέτης εισήγαγε μια νέα διαδικασία που διαρθρώνεται σε δύο φάσεις: στην πρώτη φάση, *in iure*, ο ανώτερος άρχοντας διαπιστώνει την ανυδικία και *ορίζει δικαστή-δαιτητή* (*iudex arbiterve*): στη δεύτερη φάση, *apud iudicem*, είναι ο δικαστής που αποφαινεται πλέον για το δικαίο του αιτήματος με απόφαση που είναι άμεσα εκτελεστή.

Ο Δωδεκάδελτος περιέχει ακόμη τα «κεφαλικά» εγκλήματα, δηλαδή εκείνα που τιμωρούνται με θάνατο (*caput* - κεφαλή). Σχετικά με την ανθρωποκτονία, ανευρίσκεται ρητή διάταξη μόνο για την ανθρωποκτονία από αμέλεια, αλλά εννοείται κατ' αντιδιαστολή, και αυτή από πρόθεση, καθώς υπήρχε παλαιότερος σχετικός νόμος από την εποχή της Βασιλείας. Τα άλλα κεφαλικά εγκλήματα που παρατίθενται αποσιωπώνουν όχι μόνο την παλαιότητα προέλευσης των κανόνων, αλλά και το πλαίσιο της αγροτικής κοινωνίας μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν: το μαγικό τραγούδι (*malum carmen*) που απειλεί τη ζωή του θύματος, ο εμπρησμός από πρόθεση, η ψευδομαρτυρία που προκάλεσε θανάτωση, η παθητική δωροδοκία του *iudex arbiterve*, η κα-

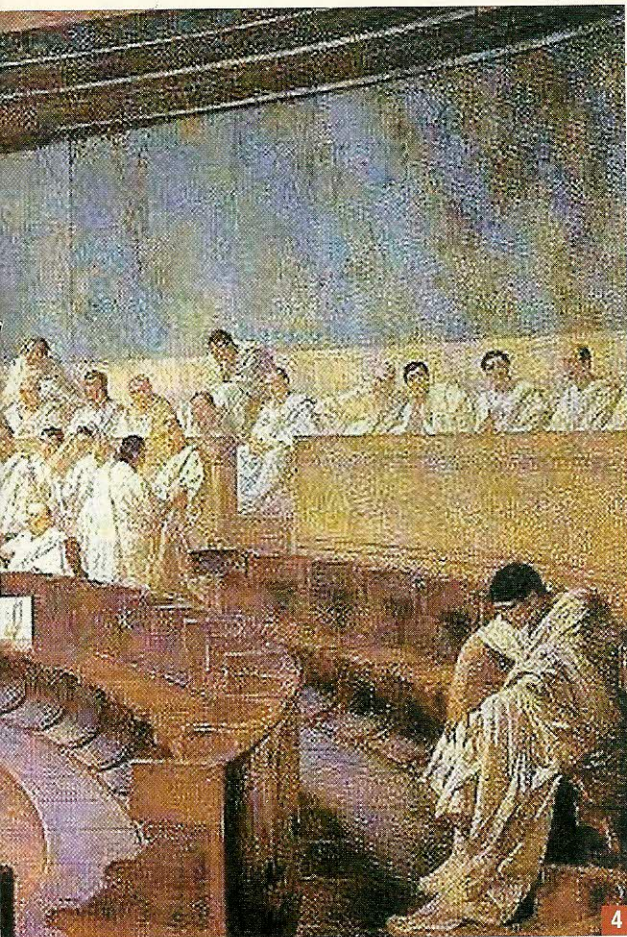
HOMINEM MORTVVM IN VR BE NE SE
PELITO NEVE VRITO
HOC PLUS NE FACITO ROCVMA
ASCEA NE POLITO

MVIERES CE NAS NE RADVITO NEVE
ESSVVA PVNERIS ER CO HABENTO
HOMINE MORTVO NE OSSA ECITO
ONO POST FVLVS FACIAT

CVI CORONIA M PARIT IP SE PECV
NI AVE EINS HONORIS VIR TVTISVEER
CO ARDVNITVR EI

NEVE AVRVMA ADDITO AT CVI
AVRO DENTES INACTI ESCVNTAST IAM
CVMI ILLO SEPE EIET VR ET VE SE FRANDE ESTO

5

χικού *veto* κατοχυρώθηκε νομοθετικά το 449 π.Χ. με τους Βαλέριους-Οράτιους νόμους, ενώ πολύ σύντομα αναγνωρίστηκε εθιμικά η αρμοδιότητα της λαϊκής συνέλευσης και στις περιπτώσεις επιβολής χρηματικών ποινών (*multae inrogationes*), με δικές που διευθύνουν οι αγορανόμοι (*aediles*). Το 300 π.Χ., άλλος Βαλέριος νόμος αυτοματοποίησε το αποτέλεσμα της προσφυγής στο λαό αποσυνδεδεώντας την από τη δημαρχική κάλυψη: θεωρητικά, αρκεί πλέον να προφέρει ο απειλούμενος πολίτης τη φράση «προνοο *ad populum*» ώστε να εισαχθεί σε λαϊκή δίκη. Στον 3ο π.Χ. αιώνα, το σύστημα των λαϊκών δικών (*iudicia populi*) έχει παγιωθεί πλήρως. Για τις κατ' ευθείαν δίκες ισχύει η αρμοδιότητα που προειπώθηκε, ενώ τις λαϊκές δίκες έπειτα από προσφυγή (*ex provocatio*) διευθύνουν σε κάθε περίπτωση οι δήμαρχοι.

Η δημιουργία, το 242 π.Χ., του *επί των ξένων πραιτορα* (*praetor peregrinus*) με αρμοδιότητα την επίλυση των διαφορών στις οποίες εμπλεκόταν μη Ρωμαίοι, παρείχε την ευκαιρία στον καινούργιο αυτόν άρχοντα να δώσει στο δικαστή κατευθύνσεις και εντολές πέρα απ' αυτές στις οποίες τον περιόριζε μέχρι τότε ο νόμος, χωρίς ωστόσο να μεταβάλει τη διμερή δομή της δίκης. Η εξέλιξη αυτή, που αναδεικνύει την ευελιξία του Ρωμαϊκού

5. Ο «Δωδεκάδελτος», το αρχαιότερο γνωστό κείμενο του Ρωμαϊκού Δικαίου (Μουσείο Ρωμαϊκού Πολιτισμού, Ρώμη).
6. Έργο του ρήτορα Ουλιανού με αναφορές στον Δημοσθένη

ταστροφή της εσοδείας και η νυκτερινή κλοπή των αδέρσιων σταχυών στους αγρούς είναι πράξεις που τιμωρούνται με θάνατο. Ο ρηξικέλευθος νεοτερισμός του Δωδεκαδέλτου είναι η πρόβλεψη ότι για τα κεφαλικά εγκλήματα αποφασίζει η λαϊκή κατά λόχους συνέλευση (*comitia centuriata*) διευθυνόμενη από τους *ταμίες* (*quaestores*) χωρίς να μεσολαβεί προσφυγή-*provocatio*.

Συχνά θεωρείται ότι διάταξη του Δωδεκαδέλτου που αφορά τα εγκλήματα της πρόκλησης του εχθρού ή της συνεννόησης μαζί του συνιστά αναφορά στην *perduellio*, όρος που συνήθως αποδίδεται ως «εσχάτη προδοσία». Όμως, πιθανότατα, *perduellio* σήμαινε αρχικά την προσβολή του προσώπου του δημάρχου ή της *plebs* και μόνο στη συνέχεια, μέσα από τις μετέπειτα διαδικασίες ενσωμάτωσης των πληβείων στο θεσμικό σύστημα της *Respublica*, κατέληξε να καλύπτει όχι μόνο τις προαναφερόμενες πράξεις, αλλά και τη δράση για επαναφορά της βασιλείας (*adfectatio regni*), τη δολοφονία από πολιτικά κίνητρα, τα εγκλήματα που διαπράττουν οι άρχοντες στο πλαίσιο της άσκησης των καθηκόντων τους. Οι δίκες για *perduellio* διεξάγονται στην κατά λόχους λαϊκή συνέλευση κάτω από τη διεύθυνση των δημάρχων.

Ο συνδυασμός *provocatio ad populum*-δημαρ-

Ο Δωδεκάδελτος νόμος σηματοδοτεί την εισαγωγή της, κατά τα ελληνικά πρότυπα, έννοιας του νόμου στη ρωμαϊκή αντίληψη

Δικαίου να ενσωματώνει ρυθμίσεις για περιπτώσεις όπου το ίδιο παρουσιάζει κενό και που οδηγεί σε νέου τύπου δίκες, είχε λαμπρό μέλλον, όπως θα δούμε παρακάτω.

Με την επέκταση της Ρώμης στο μεσογειακό κόσμο, η σωρεία περιπτώσεων βαρύτατα παραβατικής συμπεριφοράς που αναπτύσσουν διοικητές των επαρχιών απέναντι στους ντόπιους εγγίζοντας τα όρια της ληλασίας, οδηγεί, στα μέσα του 2ου π.Χ. αιώνα, στη δημιουργία του πρώτου *τακτικού-δικαστηρίου* (*quaestio*), αποτελούμενου από ορκωτούς δικαστές συγκληπτικής προέλευσης, για να δικάσει τις υποθέσεις κακοδιοίκησης των επαρχιακών διοικητών, που ορίζονται ως εγκλήματα νοσηφισμού (*quaestio/crimen repetundarum*). Η σύσταση άλλου δικαστηρίου που δικάζει τις υποθέσεις *maiestas*, στο τέλος του ίδιου αιώνα, αποτελεί την κατάληξη της διολιτιστικής από την προσβολή της *plebs* και των δημάρχων στην προσβολή του *populus* και του κράτους. Την *perduellio* διαδέχε-

ΟΥΛΙΑΝΟΥ ΡΗΤΟΡΟΣ ΗΣ ΤΟΝ

ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

6

- 7. Προτομή του
μεγάλου Ρωμαίου
νομικού
Παπινιανού.
- 8. Συμφωνία
(46 π.Χ.)
του Καίσαρα
με τη Λυκία,
στην οποία
περιλαμβάνονται
και διατάξεις για
ποινικά θέματα

ται η *maiestas populi romani* που σημαίνει στην κυριολεξία «μεγαλείο [-ανωτερότητα] του ρωμαϊκού λαού» και οποιαδήποτε πράξη ή παράλειψη συνιστά προσβολή του τιμωρείται με κεφαλική ποινή.

Μετά το 123 π.Χ., οι *quaestiones* αποτελούνται από δικαστές των οποίων ο αριθμός κυμαίνεται μεταξύ σαράντα και εβδομήντα, ύστερα από κλήρωση μεταξύ των συγκληπικών και των ιππέων που περιέχονται στον ετήσιο κατάλογο των δικαστών, συνεδριάζουν δημόσια στο *forum* και αποφασίζουν με μυστική ψηφοφορία. Με τους Κορνήλιους νόμους του, το 81 π.Χ., ο **Σύλλας** γενικεύει το σύστημα των *quaestiones*. Εκτός από τα προαναφερθέντα δύο δικαστήρια, μέχρι το τέλος της *Respublica* λειτουργούν άλλα επτά με αρμοδιότητα στα εγκλήματα αίματος και ληστεία μετά φόνου, στη φαρμακεία, στην υπεξαίρεση, στην εκλογική σκευωρία και δωροδοκία, στην πλαστογραφία, στα εγκλήματα βίας, δημόσιας και ιδιωτικής. Η ποινή, αν και διατηρεί τον προσδιορισμό «κεφαλική», είναι πλέον εξορία με απαγόρευση παροχής τροφής και στέγης (*aquae et ignis interdictio*).

Οι παραβατικές συμπεριφορές Ρωμαίων διοικητών οδηγούν στη δημιουργία τακτικού-διαρκούς δικαστηρίου

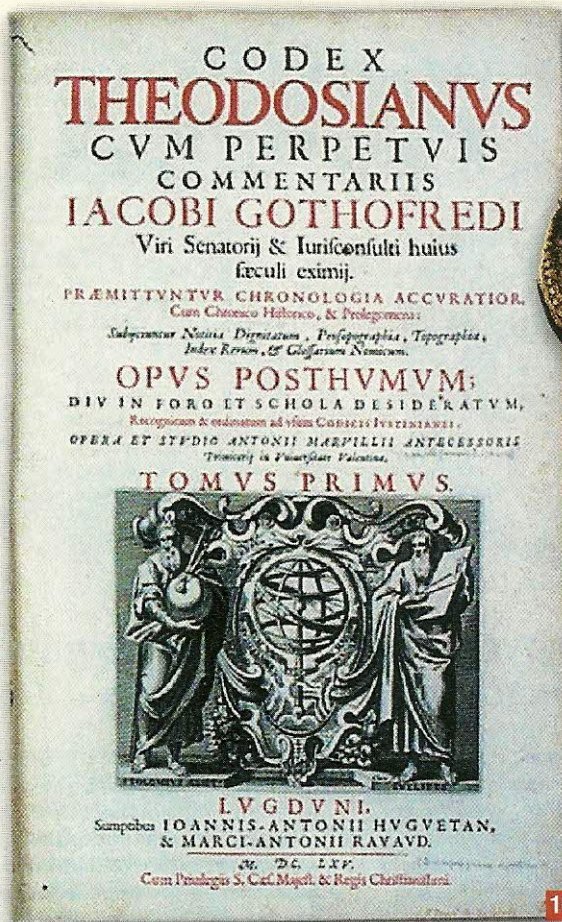
Κατά την περίοδο της Ηγεμονίας (27 π.Χ.-284 μ.Χ.), στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, η δικαιοσύνη απονέμεται με την πραιτοριανή δίκη η οποία, καλύπτοντας όλο και περισσότερες περιπτώσεις, αποβαίνει ο αποκλειστικός τρόπος δικαστικής επίλυσης των ασικών διαφορών. Η διαδικασία στηρίζεται στις *διατυπώσεις (formulae)* που δίδει ο πραιτορας. Τα ουσιαστικά συστατικά στοιχεία της *formula* είναι τρία: ορισμός του δικαστή-έκθεση του διεκδικητικού αιτήματος του ενάγοντα (*intentio*)-εντολή στο δικαστή να καταδικάσει τον εναγόμενο εφ' όσον επαληθευθεί ο ισχυρισμός του ενάγοντα (*condemnatio*). Ο κατάλογος των *legis actiones* που μέσω των *formulae* παρέχει ο πραιτορας στους διάδικους συνιστά το πραιτοριανό ήδικτο (*edictum praetorium*) το οποίο εκδίδει κατ' έτος ο νέος άρχοντας αναλαμβάνοντας τα καθήκοντά του. Στα μέσα του 1ου μ.Χ. αιώνα, το ήδικτο αρχίζει να έχει σχετικά σταθερό περιεχόμενο και από τον Αδριανό και ύστερα δεν ανανεώνεται καθόλου: το ήδικτο καθίσταται πραγματικά *διαρκές (perpetuum)* και παρά τη διαφοροποίηση που εισάγει η παρουσία της έκτακτης διαδικασίας θα συνεχίσει να αποτελεί τη βάση της πολιτικής δικονομίας μέχρι τον 6ο αιώνα.

Στον τομέα της ποινικής δικαιοσύνης, παρά την επαύξηση μάλιστα από τον **Αύγουστο** (27 π.Χ.-14 μ.Χ.) του αριθμού των διαρκών δικαστηρίων με εκείνα της μοιχείας και του οικονομικού εγκλήματος στον επισιτισμό, αναπτύχθηκε πολύ γρήγορα ο νέος τύπος απονομής της δικαιοσύνης που προαναφέρθηκε, η *έκτακτη (extra ordinem)* διαδικασία: αυτή επιβλήθηκε ολοκληρωτικά σε βάρος του συστήματος των *quaestiones* δημιουργώντας μια δικαστηριακή ιεραρχία με βαθμίδες δικαιοδοσίας αλλά και ένα σώμα δικαστών-πραγματικών κρατικών λειτουργών.

Με την έκτακτη διαδικασία, ο αυτοκράτορας λαμβάνει κατ' ευθείαν γνώση και δικάζει σε πρώτο και τελευταίο βαθμό τις υποθέσεις καθοσίωσης αλλά και τις περιπτώσεις εγκλημάτων που δεν προβλέπονται από την υπάρχουσα νομοθεσία: είναι επίσης ο κατ' έφεση δικαστής των υποθέσεων που εκδικάστηκαν πρωτόδικα στην Ιταλία και στις επαρχίες από τους τοπικούς διοικητές. Το μεγαλύτερο όμως μέρος του δικαιοδοτικού έργου του αυτοκράτορα ασκείται από εξουσιοδοτημένους κρατικούς αξιωματούχους: *οι έπαρχοι της πόλης, του πραιτορίου, του επισιτισμού και της νυκτοφυλακής (praefecti urbi, praetorio, annonae, vigiliae)* έχουν τοπική αρμοδιότητα για την πόλη της Ρώμης και την Ιταλία, ενώ στις επαρχίες εξουσιοδοτούνται οι αυτοκρατορικοί απεσταλμένοι (*legati*) και *επιτροπιοί (procuratores)*. Ειδικότερα από το τέλος του 2ου μ.Χ. αιώνα, ο έπαρχος του πραιτορίου αντικαθιστά μόνιμα τον αυτοκράτορα στα δικαστικά καθήκοντά

9

10

11

9. Ο Οκτάβιος-Αύγουστος (αυτ. 27 π.Χ.-14 μ.Χ.).
 10. Αναγεννησιακή ανατύπωση του Θεοδοσιανού κώδικα.
 11. Νόμισμα του P. Porcius Laeca (τέλη του 2ου αι. π.Χ.) με επιγραφή PROVOCO.

Τιμητική κοπή για το Πόρκιο γένος, μέλη του οποίου εισηγήθηκαν την ψήφιση νόμων που επέκτειναν την *pronocatio* και εκτός αστικού πεδίου: ο προσφεύγων στο λαό πολίτης κατά της απόφασης του στρατηγού αποσπελλόταν στη Ρώμη για να δικαστεί από τους δημάρχους σε λαϊκή δίκη

του: δικάζει σε πρώτο και τελευταίο βαθμό τις ποινικές υποθέσεις της Ιταλικής χερσονήσου, εκτός από τη Ρώμη και την κεντρική Ιταλία, αλλά και όλες τις εφέσεις, είτε σε ποινικές είτε σε αστικές υποθέσεις, κατά των αποφάσεων των επαρχιακών διοικητών. Η σημαντικότερη δικαστική αρμοδιότητα του επάρχου του πραιτορίου εξηγεί γιατί επλέχθησαν να τοποθετηθούν στο αξίωμα αυτό μεγάλοι νομικοί, όπως ο Παιπινιανός ή ο Ουλπινιανός.

Η οδός της *extra ordinem* διαδικασίας επέτρεψε και στη Σύγκλητο να αναπτύξει δικαστική αρμοδιότητα, συγκεκριμένα στις υποθέσεις νοσηφισμού και καθοσίωσης. Οι ποινές για το νοσηφισμό γίνονται βαρύτερες, καθώς η νομοθεσία ελέγχει όλο και περισσότερο τους επαρχιακούς διοικητές. Όσο για το έγκλημα *καθοσίωσης*, αυτό αποτελεί μετεξέλιξη της ρεπουμπλικανικής *maiestas* (ο όρος παραμένει ο ίδιος)· στο μέτρο που ο αυτοκράτορας προσωποποιεί το καθεστώς, ένας όλο και περισσότερο διευρυνόμενος κύκλος ενεργειών, πράξεων ή παραλείψεων, που προσβάλλουν τον αυτοκράτορα, τους συγγενείς του ή τον Οίκο του γενικότερα, αποτελούν ταυτόχρονα έγκλημα κατά του κράτους και το ανάποδο.

Η έκτακτη διαδικασία συνδυάζεται, τέλος, και με τη νέα κοινωνική διαστρωμάτωση που αναπτύχθηκε: ο κρατικός δικαστής έχει τη δυνατότητα να ελιχθεί στο θέμα της ποινής τιμώντας βαρύτερα τους ταπεινούς (*humiliores*) από τους ανήκοντες

στην ανώτερη κοινωνική τάξη (*honestiores*) για τη διάπραξη του ίδιου ακριβώς αδικήματος.

Η αναφορά στην περίοδο της Δεσποτείας (284-565 μ.Χ.) δύναται να χρησιμεύσει ως επίλογος στα παραπάνω, καθώς ήδη μέσα σε ενάμιση αιώνα, από την άνοδο του Διοκλητιανού στο θρόνο (284) έως τη Θεοδοσιανή κωδικοποίηση (429), οι εξελίξεις τόσο σε πολιτειακό επίπεδο όσο και στην κοινωνία είναι καταλυτικές. Ας σημειωθεί μόνο η δικαιοδοτική αρμοδιότητα της χριστιανικής εκκλησίας η οποία, εκτός από τα θέματα αιρέσεων και αυτά του κατώτερου κλήρου, εκτείνεται στις αστικές υποθέσεις των λαϊκών εφ' όσον ένας από τους διάδικους προσφύγει στο επισκοπικό δικαστήριο. Όπως η συνέχιση της ίδιας της αυτοκρατορίας, έτσι και η διαμόρφωση της απονομής της δικαιοσύνης ανήκει πλέον στο πρώιμο Βυζάντιο.

* Η αειμνηστη φίλη μου Μαρίνα Ιωαννάτου (1961-2002) υπήρξε διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Paris 2 των Παρισίων, λέκτωρ του Πανεπιστημίου της Dijon και είχε τιμηθεί με το βραβείο του Ινστιτούτου Ρωμαϊκού Δικαίου των Παρισίων για το έτος 1997.

Από το τέλος του 2ου μ.Χ. αιώνα, ο έπαρχος του πραιτορίου αντικαθιστά μόνιμα τον αυτοκράτορα στα δικαστικά καθήκοντά του